

172 ἔτη, ἡ σύζυγός του 164, τὸ πρῶτον τέκνον αὐτῶν ἦγε τὸ 105 ἔτος ὅτε ὁ πατήρ ἀπέθνησκεν, ἐνῶ ὁ δευτερότοκος υἱὸς ἐκλείει τὸ 100ον ἔτος. —Χωρικός τις ἐν Πολωνίᾳ εἰς τὰς γαίας Grojeck ἀπέθανεν 157 ἐτῶν, ὁ πατήρ αὐτοῦ 150. Ἐν Ἀγγλίᾳ ὁ Θωμᾶς Parr εἶδε 10 βασιλεῖς ἢ βασιλίσσας τῆς Ἀγγλίας καὶ ἀπέθανεν 168 ἐτῶν ἀφήσας υἱὸν ἄγοντα τὸ 127.

Η ΕΙΣ ΘΕΟΝ ΠΙΣΤΙΣ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΩΝ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ ΦΙΛΟΣΟΦΩΝ.

Ὁ Ἀναξαγόρας ὁ Κλαζομένιος ἀποκατεστάθη, ὡς γνωστὸν, εἰς Ἀθήνας, ἐνθα παρέδιδε φιλοσοφικὰ μαθήματα. Ὑπῆρξε δ' ὁ πρῶτος τῶν φιλοσόφων, ὅστις οὐδεμίαν ἄλλην ἀρχὴν τῆς δημιουργίας τοῦ παντός παρεδέχετο, εἰ μὴ νοεράν τινα αἰτίαν ἣτις μόνη παρήγαγεν ἅπαντα τὰ ὄντα. Πρὸ αὐτοῦ, ὁ Θαλῆς, ὁ Ἀναξίμενης, ὁ Ἀναξίμανδρος καὶ οἱ λοιποὶ, παρεδέχοντο μὲν τὴν αὐτὴν νοεράν αἰτίαν, ἀλλ' ὑπέθετον καὶ ἑτέρας δευτερεύουσας ἀρχὰς ἃς ἐπίσης προσωνόμαζον αἰτίας. Τοῦτο δ' ἐξηπάτησε καὶ διήρπυσεν εἰς δύο μερίδας τοὺς νεωτέρους τῆς Εὐρώπης φιλοσόφους, ἐξ ὧν οἱ μὲν ἐξέλαβον ἅπαντας τοὺς ἀρχαίους φιλοσόφους ὡς ὕλιστάς, καὶ ἀπηρνήθησαν αὐτοῖς πᾶσαν ἰδέαν περὶ ὄντος τινὸς νοεροῦ διακεκριμένου ἀπὸ τῆς ὕλης. Τοὺς ἐθεώρησαν δηλ. ὡς ἀθέους, οὐδένα ἄλλον θεὸν γινώσκοντας εἰμὴ τὴν φύσιν, ἢ προαιώνιον τινα ὕλην, ἣτις διὰ τῆς ἰδίας ἐαυτῆς δυνάμεως ὀργανισθεῖσα, ἐσχημάτισε τὰ διάφορα ὄντα τὰ ἀποτελοῦντα τὸν κόσμον. Οἱ δὲ, ἀπ' ἐναντίας, εἰσὶ πεπεισμένοι ὅτι τὸ πλεῖστον μέρος τῶν φιλοσόφων τούτων, παρεδέχοντο ἓνα θεὸν νοητὸν, οὐσιωδῶς ἀπὸ τῆς ὕλης κεχωρισμένον, καὶ ὅτι ἀνεγνώριζον μὲν ὡς ἀρχὰς τῶν ὄντων καὶ διαφόρους ὕλικὰς οὐσίας, ἦτοι, τὸ ὕδωρ, τὸν ἀέρα καὶ τὸ πῦρ, ἀλλὰ δι' αὐτῶν δὲν ἐνόουν εἰμὴ τὴν παθητικὴν καὶ δευτερεύουσαν ἀρχὴν, τὴν ὕλικὴν αἰτίαν μεθ' ἧς τὰ ὄντα ἐπλάσθησαν ὑπὸ τῆς πρώτης καὶ ποιητικῆς αἰτίας, ἀρχῆς ἐνιαίας καὶ γενικῆς παντός ὅ,τι ὑπάρχει. Τὸ τελευταῖον δὲ τοῦτο φρόνημα τὸ μόνον δι' ἡμᾶς τοὺς ἀπογόνους τῶν Ἑλλήνων πικραδεχτὸν, προτιθέμεθα ν' ἀναδείξωμεν καὶ διευκρινίσωμεν διὰ τῆς ἐνταῦθα συντόμου πραγματείας.

Ἐν πρώτοις λοιπὸν ἀναφέρομεν τὸ ἐπόμενον χωρίον ἐκ τῆς περὶ τοῦ

« ἐν Δελφοῖς ΕΙ » φιλοσοφικῆς πραγματείας τοῦ Πλουτάρχου, ὅπερ ἄλλως τε ἔστιν ἡ κυρία καὶ ἐπικρατοῦσα τοῦ ὅλου ἐρμηνεία ἣν αὐτόθι δίδωσιν ὁ φιλόσοφος Ἀμμώνιος περὶ τῆς λέξεως ΕΙ, καὶ εἰς ἣν ἀναπτύσσει τὴν ἐξοχωτέραν μεταφυσικὴν, λέγων τάδε:

« Ἀλλ' ἔστιν ὁ θεός, καὶ ἔστι κατ' οὐδένα χρόνον, ἀλλὰ κατὰ τὸν » αἰῶνα τὸν ἀκίνητον καὶ ἄχρονον... ἀλλ' εἰς ὧν ἐνὶ τῷ νῦν τὸ αἰεὶ » πεπλήρωκε, καὶ μόνον ἐστὶ τὸ κατὰ τοῦτον ὄντως ὄν, οὐ γεγονός, » οὐδ' ἐσόμενον, οὐδ' ἀρξάμενον, οὐδὲ παυσόμενον... οὐ γὰρ πολλὰ τὸ » θεῖόν ἐστιν, ὡς ἡμῶν ἕκαστος ἐκ μυρίων διαφορῶν ἐν πάθεσι γινομένων » ἄθροισμα παντοδαπὸν· ἀλλ' ἐν εἶναι δεῖ τὸ ὄν, ὡσπερ ὄν τὸ ἐν· ἡ δ' » ἑτερότης, διαφορὰ τοῦ ὄντος, εἰς γένεσιν ἐξίσταται τοῦ μὴ ὄντος... » ὡς δὲ νῦν ἐν τῷ καλλίστῳ τῶν ἐνυπνίων τὸν θεὸν ὀνειροπολοῦντες, ἐ- » γείρωμεν καὶ παρακαλῶμεν ἀνωτέρω προσάγειν καὶ θεάσασθαι τὸ ὑπὲρ » αὐτοῦ καὶ τὴν οὐσίαν... ἐκστάσεις δ' αὐτοῦ καὶ μεταβολὰς πῦρ ἀ- » φιέντος, αὔθις τε καταθλίβοντος, ἐνταῦθα κατατείνοντος εἰς γῆν καὶ » θάλασσαν καὶ ἀνέμους καὶ ζῶα καὶ τὰ δεινὰ παθήματα, καὶ ζῶων, καὶ φυτῶν, οὐδ' ἀκούειν ὅσιον. » (Πλουτάρχ. περὶ τοῦ ΕΙ τοῦ ἐν Δελφοῖς. Κεφ. XX καὶ XXI.)

ἦτοι. « Ὑπάρχει Θεός, καὶ ἡ ὕπαρξις αὐτοῦ ἐκτὸς τοῦ χρόνου οὔσα, διαμένει ἀκίνητος καὶ ἄχρονος... ἡ αἰωνιότητος ἔστιν ἡ ὕπαρξις αὐτοῦ, ἐνὸς μόνου ὄντος καὶ διὰ τὸν λόγον ὅτι ὑπάρχει, ὑπάρχει ἀληθῶς. Δὲν δυνάμεθα εἰπεῖν περὶ αὐτοῦ ὅτι ἐγένετο, ἡ γενήσεται, οὐδ' ὅτι ἔσχεν ἀρχὴν, οὐδ' ὅτι ἔξει τέλος... Δὲν ὑπάρχουν πολλοὶ θεοί, ἀλλ' εἰς καὶ μόνος· καὶ οὗτος ὁ θεός δὲν εἶναι, ὡς ἕκαστος ἡμῶν, παντοδαπὸν ἄθροισμα διαφορῶν παθῶν. Τὸ κατ' οὐσίαν ὄν, οὐ δύναται εἶναι εἰμὴ ἐν· τὸ δὲ ἐν οὐ δύναται μὴ εἶναι ὄν· Ἄν ὑπῆρχον πολλοὶ θεοί, ἡθέλον ἔχει τὴν ὕπαρξιν διάφορον· ἡ δὲ διαφορὰ οὐδόλως παρέχει ἀληθῆ τοῦ ὄντος ὕπαρξιν... ἵνα δὲ σχηματίσωμεν ἐνταῦθα, ὡς ἐν τῷ καλλίστῳ τῶν ἐνυπνίων, ὀρθὴν περὶ Θεοῦ ἰδέαν, ἃς ἀφήσωμεν ἐλεύθερον τὸν νοῦν ἡμῶν, καὶ ἀνυψώσωμεν αὐτὸν ὑπεράνω ἡμῶν αὐτῶν καὶ παντός ὅ,τι ἡ φύσις περιλαμβάνει... ὡς πρὸς τὰς ἐκπορεύσεις δ' αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ καὶ τὰς μεταβολὰς, δι' ὧν θεοὺς γίνεται πῦρ, εἶτα πάλιν συστελλόμενος καὶ συμπυκνούμενος γίνεται γῆ, θάλασσα, ἀήρ, ζῶον, ἡ φυτὸν, ἀσέβειά ἐστι καὶ τὸ ἀκούειν τὰ τοιαῦτα. »

Τὸ χωρίον τοῦτο καὶ μόνον δύναται νὰ ἀποφασίσῃ περὶ τοῦ ζητήματος καὶ ἀναμφισβήτητως ἀποδείξῃ ὅτι οἱ ἀρχαῖοι φιλόσοφοι ἐγνώρισαν διὰ τῶν ὁρατῶν ποιημάτων τοῦ Θεοῦ, τὰς ἀοράτους αὐτοῦ τελειότητας, καὶ τὴν αἰδίον αὐτοῦ δύναμιν καὶ θεότητα· διόπερ καὶ ὁ Ἀπόστολος Παῦλος ἐλέγχει αὐτοὺς ὡς ἀνθρώπους τὴν ἀλήθειαν ἐν ἀδικίᾳ κατέχοντας καὶ κατὰ συνέπειαν ἀναπολογήτους διαμένοντας. (Πρὸς Ῥωμαίους Κεφ. α. 18—22.)

Δεύτερον καὶ πειστικώτερον χωρίον τὸ ἐπόμενον ἀναφέρομεν ἐκ τοῦ Ἀναξαγόρου ὅπερ ἀνευρίσκομεν ἐν τοῖς ὑπομνήμασι τοῦ ἐκλεκτικοῦ Φιλοσόφου Σιμπλικίου:

« Νοῦς δὲ ἔστιν ἄπειρον καὶ αὐτοκρατὴς, καὶ μέμικται οὐδενὶ χρήματι,

» ἀλλὰ μόνος αὐτός ἀφ' ἑαυτοῦ ἐστίν... Ἔστι γὰρ λεπτότατόν τε πάντων
» χρημάτων καὶ καθαρώτατον, καὶ γνώμην γε περὶ παντός πᾶσαν ἴσχει
» καὶ ἰσχύει μέγιστον· καὶ τὰ συμμिशγόμενά τε καὶ διακρινόμενα, πάντα
» ἔγνω Νοῦς· καὶ ὅποια ἐμελλεν εἶσθαι, καὶ ὅσα νῦν ἐστὶ καὶ ὅποια
» ἐστὶ πάντα διεκόσμησε Νοῦς. »

ἦτοι. « Ὑπάρχει εἷς Νοῦς, ἀπέραντος, παντοδύναμος, ἀπὸ πάσης ἄλλης
οὐσίας κεχωρισμένος, καὶ αὐτός μόνος ἀφ' ἑαυτοῦ ὑπάρχων... Διότι εἶναι
τὸ λεπτότατον καὶ καθαρώτατον ἀπασῶν τῶν οὐσιῶν, καὶ κέκτηται πᾶσαν
γνώσιν περὶ παντός καὶ ἰσχύει μέγιστον. Ὁ νοῦς οὗτος γινώσκει ἀπάσας
τὰς οὐσίας τὰς τε μεταξύ των συμμिशγομένας καὶ τὰς διακεκριμένας
πρὸς δὲ τούτοις οὗτός ἐστιν ὁ διακοσμήσας ὅποια μέλλουν ποτὲ νὰ ὑ-
πάρξωσι, καὶ ὅσα νῦν ὑπάρχουν καὶ ὅσα ἔσονται. »

Φαίνεται ἀδύνατον, ὥστε τὸ ἀξιόλογον τοῦτο χωρίον νὰ σημαίνει ἄλλο
τι εἰμὴ ἐν ὧν φύσεως ἀνωτέρας τῆς ὕλης καὶ οὐσιωδῶς διακεκριμένον ἀπ'
αὐτῆς. Ὁ Ἀναξαγόρας ἀποδίδει αὐτῷ τὴν ἀπειρότητα καὶ παντοδυναμίαν,
τὴν τελείαν καὶ ὁλοσχερῇ διάκρισιν ἀπὸ πάντων τῶν ἄλλων ὄντων· διάκρισιν
κατὰ φύσιν τε καὶ οὐσίαν, καθὼς ὑπάρχον μόνον καὶ ἀφ' ἑαυτοῦ ἐν ἀπολύτῳ ἀνε-
ξαρτησία. Ἡ δ' ἀπλότης αὕτη, ἡ καθαρότης, ἡ ἀπέραντος περὶ παντός
γνώσις, ἅπαντα τέλος τὰ προσόντα τὰ ἀπονεμόμενα αὐτῷ, ὑποθέτουν ἀναγ-
καίως τὸ αἰώνιον καὶ ἀναλλοίωτον ὄν, τὸ μὴ γινώσκον διαδοχὴν χρόνων,
ἐν ἐνὶ λόγῳ τὸ μόνον ὄν.

Φιλόσοφοί τινες ἐκ τῶν νεωτέρων δὲν παραδέχονται ὅτι οἱ ἀρχαῖοι φι-
λόσοφοι ἀπέδιδον εἰς τὰ προσόντα δι' ὧν παρίστανον τὴν Θεότητα τὰς
αὐτὰς ιδέας ὡς ἡμεῖς· καὶ ὅτι διὰ τῶν λέξεων, ἀπλότης, καθαρότης, διά-
κρισις κ.λ., δὲν ἐξέφραζον τὴν νοερότητα καὶ ἀυλότητα, ὡς ἡμεῖς ἐννο-
οῦμεν αὐτάς, ἀλλ' ὅτι ἀπλῶς ἐδόξαζον ὕλην τινὰ λίαν λεπτοτάτην, συνε-
σταλμένην εἰς τὰ ἀπλούστερα σημεῖα ὧν τινων ἡδύνατο εἶναι ἐπιδεκτι-
κὴ, αἰθέρα τινὰ καθαρώτατον, οὗτινος τὰ στοιχεῖα εἰς οὐδεμίαν ὑπέκειντο
ἀλλοίωσιν.

Συμφωνοῦμεν ὅτι τοιοῦτο πιθανῶς ἦν τὸ φρόνημα τῶν πλείστων ἐθνικῶν
φιλοσόφων, καὶ ὅτι οὐδόλως ἔσχον ἀκριβῆ ιδέαν τῆς νοερότητος καὶ τῶν
ἄλλων προσόντων τοῦ ὑπερτάτου ὄντος. Ἀλλ' ἡμεῖς αὐτοὶ, κατέχομεν
ἄρ' ἄγε ἀκριβεστάτας ιδέας τῆς θείας ταύτης οὐσίας τῆς τοσοῦτω ἀνωτέ-
ρας τοῦ ἀνθρωπίνου νοός καὶ τοσοῦτω ἀπροσίτου εἰς τὴν κατάληψιν αὐτοῦ;
Γινώσκουμεν διὰ τρόπου σαφοῦς τὴν οὐσίαν τῆς ψυχῆς ἡμῶν; Δυνάμεθα νὰ
δώσωμεν περὶ τῆς φύσεως καὶ τῶν ιδιοτήτων τοῦ ἡμετέρου νοός, ὁρισμοὺς
σαφεῖς καὶ ἐναργεῖς; Δὲν εἶναι ἀληθές ὅτι, ἀποκλείοντες μᾶλλον τὰ προ-
σόντα τὰ μὴ ἀρμόζοντα αὐτῷ, παρὰ ἐξελέγχοντες τὰ ἐνυπάρχοντα, δυνά-
μεθα ὅπως οὖν νὰ φθάσωμεν εἰς τὴν ἐπίγνωσιν τῶν ἐνεργειῶν αὐτοῦ; Πρέ-
πει λοιπὸν νὰ θαυμάζωμεν ὅτι οἱ ἀρχαῖοι, μὴ καθοδηγούμενοι, ὡς ἡμεῖς,
ὑπὸ φώτων ἄλλου εἶδους, καὶ οὐχὶ ἀπλῶς τῶν τοῦ ἀνθρωπίνου λογισμοῦ,
δὲν ἀνυψώθησαν εἰς τὴν ἀκριβῆ ιδέαν, ἥνπερ ἡμεῖς διὰ τῆς χάριτος
κεκτήμεθα, τῆς νοερότητος καὶ ἀυλότητος τῆς θείας φύσεως;

Ἀρκεῖ, ὅπως δικαιολογηθῶσι τοῦλάχιστόν τινες τῶν φιλοσόφων τούτων κατὰ τῆς ἐπὶ ὕλισμῳ καὶ ἀθείᾳ μομφῆς, τὸ ὅτι ἐπίστευσαν εἰς τὴν ὑπαρξιν ἑνὸς ὑπερτάτου ὄντος, μιᾶς αἰτίας, νοερᾶς, πνευματικῆς, κεχωρισμένης ἀπὸ τῆς ὕλης, καὶ τοιαύτης οἷαν τὰ ἀσθενῆ φῶτα ἀνθρωπίνου νοός εἰς ἑαυτὸν μόνον ἐγκαταλειμμένου ἠδύναντο νὰ συλλάβωσιν. Ὅθεν θεωροῦμεν τοῦτο δικαιολογίαν ἥνπερ οὐδεὶς δύναται ν' ἀρνηθῇ φιλοσόφοις τισὶ τῆς ἀρχαιότητος καὶ ἰδίως τῷ Ἀναξαγόρᾳ. Ἡ μαρτυρία τῶν ἀρχαίων οἵτινες εἰς τὰ ἴχνη αὐτῶν ἐβάδισαν καὶ οἵτινες εἰσὶν ἀσφαλέστεροι ἡμῶν κριταὶ τοῦ ζητήματος, καθὼ κατέχοντες τὰ συγγράμματα τῶν φιλοσόφων τούτων καὶ δυνάμενοι νὰ εἰσδύσωσιν εἰς τὰ ἀληθῆ αὐτῶν αἰσθήματα, οὐδεμίαν περὶ τούτου ἐπιτρέπει ἀμφισβολίαν. Ἰδοὺ πῶς ὁ Κικέρων ἐκθέτει τὸ δόγμα τοῦ Κλαζομενίου φιλοσόφου ἐν τῷ περιωνύμῳ συγγράμματι αὐτοῦ.

« Anaxagoras primus omnium rerum descriptionem et modum, mentis » infinitae vi ac ratione designari et confici voluit. » (De natura deor. Βιβλ. 1. Κεφ. 11.) ἤτοι « Ὁ Ἀναξαγόρας ἐστὶν ὁ πρῶτος ὅστις ἐδίδαξεν ὅτι τὸ σύστημα καὶ ἡ διάταξις ἀπάντων τῶν ὄντων συνελήφθησαν καὶ ἐξετελέσθησαν διὰ τῆς δυνάμεως καὶ τῆς σοφίας ἑνὸς ἀπείρου νοός. »

Τὰ πάντα συμπεριλαμβάνονται ἐν τῷ πολυτίμῳ τούτῳ χωρίῳ. Ἀπέραντος νοός mens infinita. Δύναμις καὶ σοφία vis ac ratio. Σχέδιον καὶ ἐκτέλεσις designari et conficit. Μορφοὶ καὶ τρόποι descriptionem et modum. Τὸ σύνολον τῶν ὄντων omnium verum. Τὸ πᾶν ἐκ Θεοῦ καὶ τὸ πᾶν ἐν Θεῷ.

Ἦθελεν εἶσθαι εὐκόλον τὸ ν' ἀναφέρωμεν καὶ πλεῖστα ἄλλα χωρία ἀρχαίων συγγραφέων ἀποδιδάντων τὸ φρόνημα τοῦτο τῷ Ἀναξαγόρᾳ· ἀλλὰ τὸ νομίζομεν περιττὸν μετὰ τὴν τοιαύτην τοῦ Κικέρωνος ὁμολογίαν. Ἐπιφέρομεν μόνον ἐνταῦθα τὴν λαμπρὰν τιμὴν τὴν ἀποδοθεῖσαν τῷ φιλόσοφῳ τούτῳ ὑπὸ ὀλοκλήρου τοῦ Ἀθηναϊκοῦ δήμου ὅστις πλήρης θαυμασμοῦ διὰ τὴν ἔξοχον ἀνακάλυψιν τοῦ Ἀναξαγόρα ἀνήγειρεν αὐτῷ βωμόν νοῦ ἢ κατ' ἄλλους ἀληθείας.

« Καὶ βωμός αὐτῷ ἵσταται καὶ ἐπιγέγραπται οἱ μὲν Νοῦ, οἱ δὲ, Ἀ- » ληθείας! » (Αἰλιαν: Ποικιλ. Ἱστορ: βιβλ: VIII, Κεφ. XIX.)

Εἶναι ἀληθές ὅτι ὁ τοσούτῳ κολακευτικός σεβασμός δὲν ἀνεχαίτισε τὸν αὐτὸν τοῦτον δῆμον, ὡς ἀναφέρει ὁ Πλούταρχος ἐν βίῳ Περικλέους, (Κεφ. XXXII.) τοῦ νὰ δεχθῇ ἀσμένως τὴν διαβολὴν ἣτις ἐγένετο κατὰ τοῦ Ἀναξαγόρα, ὡς μὴ ἀναγνωρίζοντας τὴν ὑπαρξιν τῶν Θεῶν, ἀλλὰ νέα εἰσάγοντος δόγματα περὶ τῶν οὐρανίων σωμάτων. Ἀλλ' αἱ ἀντιφάσεις αὗται οὐδόλως ὀφείλουν νὰ μᾶς ἐκπλήττωσιν, ὡς ἀπὸ λαοῦ γινόμεναι, ἀγομένου καὶ φερομένου κατὰ τὸ δοκοῦν τῶν δημαγωγῶν αὐτοῦ, καὶ οὐδὲν ἴδιον φρόνημα ἔχοντος. Ἡ ἐν Ἀθήναις ἀνέγερσις βωμοῦ ὑπὲρ τοῦ Ἀναξαγόρα διαρρήδην ἀποδείκνυσιν ὅτι ὁ φιλόσοφος ἀνεγνώρισεν ὑπέρτατον νοῦν, κατ' οὐσίαν τῆς ὕλης διάφορον καὶ μόνον δημιουργὸν τοῦ παντός.

Φαίνεται ὁμως ὅτι τὸ δόγμα τοῦ φιλοσόφου τούτου δὲν ἦτο εἰσέτι ὥριμον διὰ τὴν φιλοσοφίαν, ἣτις δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐπανέλθῃ εἰς αὐτὸ εἰμὴ μετὰ πολλοὺς ἀγῶνας καὶ πολλὰς δοκιμασίας. Ἡ κατὰ τοῦ Ἀναξαγόρα κα-